

FELSEFE DÜNYASI

2006/2 Sayı: 44

YILDA İKİ KEZ YAYIMLANIR

ISSN 1301-0875

Sahibi

Türk Felsefe Derneği Adına
Başkan Prof. Dr. Necati ÖNER

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Prof. Dr. Ahmet İNAM

Yazı Kurulu

Prof. Dr. Necati ÖNER
Prof. Dr. Ahmet İNAM
Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ
Doç. Dr. Hüseyin Gazi TOPDEMİR
Doç. Dr. İsmail KÖZ

Felsefe Dünyası Hakemli Bir Dergidir.

Felsefe Dünyası 2004 yılından itibaren PHILOSOPHER'S INDEX ve
TÜBİTAK /ulakbim tarafından dizinlenmektedir.

Yazışma ADRESİ

P.K. 21 Yenışehir / ANKARA
Tel&Fax: 0.312 231 54 40

Fiyatı: 15 YTL (KDV Dahil)

Banka Hesap No:

Vakıfbank Kızılay Şubesi: 00158007288336451

Dizgi ve Baskı

Türkiye Diyanet Vakfı

Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi

OSTİM Örnek Sanayi Sitesi 1. Cad. 358. Sk. No: 11 Y.Mahalle / ANKARA
Tel: 0.312 354 91 31 (Pbx) • Fax: 0.312 354 91 32

WILLIAM JAMES'İN DESCARTES'İN DUYGU KURAMINI ELEŞTİRİSİ

Aslı YAZICI*

1. Giriş

Duyguların felsefi ve psikolojik bakımdan incelenmesinin ihmal edildiği günümüzde sıklıkla dile getirilen konulardan birisidir. 1884'de yayımlanmış olduğu 'Duygu Nedir?' adlı makalesinde William James duygunun doğası üzerine ayrıntılı bir inceleme sunmuştur. James'in bu çalışmada yanıtlamaya çalıştığı soru, aslında, birkaç çalışma dışında felsefe tarihinde pek de ele alınmamış bir sorudur. Bu çalışmalar arasında Aristoteles'in görüşleri önemli bir yer tutar. Aristoteles *Retorik*'te tek tek duyguların neliğini ve yargılara etkisini; *Ruh Üzerine*'de ise duyguların hem fiziksel hem de bilişsel durumları bakımından incelenmesini; *Nikomakhos'a Etik*'te duyguların erdemle ilişkisini açıklayarak duyguların doğası üstüne kapsamlı açıklamalarda bulunmuştur. Stoa felsefesinde de 'Duygu nedir?' sorusu hem epistemik hem de ahlak felsefesi açısından önemlidir. Stoalılar duyguların "yanlış yargılar" olduğunu iddia ederek onları ahlaki değerlendirme alanının dışında bırakırlar.

Duyguların doğası üstüne tartışmaları az da olsa modern felsefede bulmak mümkündür. Modern felsefenin kurucularından Descartes duyguları "ruhun tutkuları" olarak tanımlarken, Hume onları duyu alguları sonucu ortaya çıkan deneyim çeşidi ve düşünce olarak açıklar. Kant ise duyguları kontrol edilemez hisler veya duyular (feelings) olarak ele alır ve Stoa felsefesinde olduğu gibi onları ahlaki yargı alanı dışında bırakır.¹ Ancak adı geçen bu felsefecilerin hiç birisi için sistematik bir duygu kuramı sunmak öncelikli bir sorun olmamıştır.

Çağdaş felsefecilerin duygu üstüne ortaya koyduğu kapsamlı araştırmalar ve çalışmalar genel olarak 'Duygu Felsefesi' başlığı altında toplanır. Bu çalışmalarda ortaya konan yaklaşım veya görüşler birbirine karşıt iki duygu kuramı olarak karşımıza çıkmaktadır: 'Duyuşsal duygu kuramı' (feeling theory of emotion) ve 'bilişsel duygu kuramı' (cognitive theory of emotion). Bunlardan duyuşsal duygu kuramı genel olarak duyguların basit *duyular* olduğunu ileri sürerek, bir deneyim durumunu duygu olarak belirleyen ve onu diğer deneyim durumlarından ayırt edenin onun duyulan veya hissedilen niteliği veya duyusun *öznel farkındalığı* olduğunu söyler.² Bu kurama göre duygular *içseldir*. Onlar içimizde hissettiğimiz ve bu his sonucunda eylemde ifade

* Yrd. Doç. Dr. Gazi Osmanpaşa Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi

¹ Bu makalede 'his' ve 'duyuş' kelimeleri İngilizce 'feeling' kelimesinin, 'duygu' kelimesi ise 'emotion' kelimesinin karşılığı olarak kullanılmıştır.

² William P. Alston, "Emotion and Feeling", *The Encyclopedia of Philosophy*, Cilt: 2, 1967, New York: Mac Millian, s. 480. Duyuşsal ve duyuşsal duygu kuramlarının daha ayrıntılı açıklaması için ayrıca bakınız Ronald De Sousa, "Emotion", *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, (Spring 2003 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL=<<http://plato.stanford.edu/archives/spr2003/entries/emotion/>>.

bulan şeylerdir. Tüm duyuşsal duyu kuramları açık veya örtük olarak fizyolojik/bedensel değişimlerin duyu için zorunlu olduğunu iddia ederler. Duyuşsal duyu kuramlarının, özellikle de Kartezyen duyuşsal duyu kuramlarının ortak özelliği *nedensel çözümlemeleri* zorunlu kılmalarıdır.³ Bir duyu deneyimindeki fizyolojik/bedensel değişimler yaşanan duygunun ilintisi değil, onun nedenleri ve etkileridir.

Duyuşsal duyu kuramına karşı getirilen en temel eleştiri şudur: Duyuşsal duyu kuramı duyguları basitçe duyuşlar veya hisler (feelings) olarak tanımlarken, duyguların inançlar ve yargularla olan ilişkisini ihmal etmektedir. Bir duyu sadece bir his değildir. O aynı zamanda bir zihin durumudur ve böyle olduğundan onu deneyimleyenin dünya hakkındaki yargılarını, inançlarını içerir. Bu düşünce bilişsel duyu kuramının başlangıç noktasıdır. Bilişsel duyu kuramına göre duyu özünde biliştir. Ancak, biliş kavramı zorunlu olarak bir bilme eylemi ifade etmez, ama genel olarak bir şey veya bir durum hakkında bir inanç veya yorum olabilir.⁴ Bilişsel duyu kuramlarının hepsi duygunun değerlendirme yargısı (evaluative judgement), inancı (belief) veya yorumu olduğu noktasında hem fikirdirler. Duyguları sadece fiziksel hisler veya duyuşlar olarak ele almak onların değerlendirme yönünü bir kenara bırakmaktır. Hâlbuki tek tek duygular arasındaki ayırım sadece duyguyu deneyimleyen öznenin duygunun 'nesnesini' nasıl değerlendirdiğine bakarak anlaşılabilir. Kısacası duygular dünyayı değerlendirme yargılarıdır.

Çağdaş duyu kuramcıları James'in duyu kuramını 'duyuşsal duyu kuramı' olarak adlandırır ve onu Kartezyen duyu kuramı geleneği içinde ele alırlar.⁵ James'in kuramını Kartezyen duyu kuramı çerçevesinde değerlendirmek büyük oranda doğru olsa da, bu kuram aynı zamanda Descartes'in ikici (düalist) insan doğası anlayışıyla temellendirdiği duyu açıklamasına, özellikle de duygunun nedenini açıklama biçimine bir karşı çıkıştır. Bu makalenin temel amacı da James'in duyuşsal duyu kuramının bu karşı çıkış temelinde genel olarak Kartezyen duyu kuramına nasıl bir katkı yaptığını göstermektir. Bunu yapmak için öncelikle Descartes'in *Ruhun Tutkuları* adlı eserinde ortaya koyduğu duyu açıklamasını genel hatlarıyla ortaya koyacağım. James'in duyuşsal duyu kuramının Descartes'in 'fizyolojik' duyu kuramından duygunun nedeni anlayışları temelinde ayrıldığını göstermek için James'in duyu kuramını ayrıntılı bir şekilde tartışacağım. Bu tartışma James'in duyu kuramının dayandığı özdeşlik ilkesinin Kartezyen duyu kuramına ve onun ortaya koyduğu fizikalist nedensellik açıklamasına karşı sunulan bir düzeltme girişimi olduğunu gösterecektir. Son olarak James'in duyu kuramına getirilen bazı eleştirileri değerlendireceğim.

³ Robert C. Solomon ve C. Calhoun, *What Is an Emotion? Classical Readings In Philosophical Psychology*, New York: Oxford University Press, 1984. s. 10.

⁴ A.g.e., s. 2.

⁵ W. Lyons, *Emotion*, Cambridge: Cambridge University Press, 1980, s. 13; Solomon ve Calhoun, 1984, s. 124.

2. Descartes'ın Duygu Açıklaması

Ruhun Tutkuları'nda Descartes ruh ve beden farklı işlevlerini tanımlayarak 'Duygu nedir?' sorusuna yanıt vermeye çalışır. Bu yanıtlamanın temeli onun zihin felsefesinde, özellikle de onun ikinci töz anlayışında yatar. Uzamsız töz olarak ruh düşünce ve özgür istenç özellikleriyle tanımlanırken, bir makine olan beden uzayda yer kaplar ve fiziğin mekanik yasalarına tâbidir. Descartes metafiziğinin temel amacı birbirinden tamamen bağımsız bu iki töz arasındaki karşılıklı etkileşimi açıklamaktır. Descartes'a göre ruh ve beden arasındaki ilişki beynin merkezinde yer alan epifiz bezi aracılığıyla sağlanır.

Bedenin işlevi 'hareket ve sıcaklıktır' ve bedenün uzuvlarının tüm hareketleri kandaki "hayvansal ruhların" hareketleridir. Descartes'ın "hayvansal ruhlar" diye adlandırdığı şeyler "cisimden başka bir şey değildir."⁶ Hayvansal ruhlar saf fiziksel şeylerdir ve sinir sistemindeki bilginin aktarılmasında aracı rolünü üstlenirler.⁷ Descartes'ın hayvansal ruhlar açıklaması onun duygu açıklaması açısından önemlidir; çünkü daha sonra da belirteceğim gibi, Descartes'a göre duyguların nedeni bu fiziksel varlıkların kandaki hareketleridir.

Ruhun işlevi ise "düşüncedir" ve temelde iki çeşittir, yani, "ruhun eylemleri" ve "ruhun tutkuları."⁸ Bunların ayırımını Descartes şu şekilde yapar.

[Ruhun] eylemleri diye adlandırdıklarımız istençlerimizin tümüdür; çünkü onların doğrudan ruhumuzdan geldiğini ve sadece ruhumuza bağlı olduğunu deneyimle keşfederiz. Diğer yandan bizde bulunan bilgi veya algı durumlarının tüm çeşitleri genellikle [ruhun] tutkuları olarak adlandırılabilir; çünkü onları oldukları gibi yapan sıklıkla ruhumuz değildir. Ruh bu tutkuları daima bilgi veya algular tarafından tanıtılan şeylerden edinir.⁹

Ruhun eylemleri olarak adlandırılan istençler ise iki çeşittir. Birincisi Tanrı gibi tamamen maddesiz olana yönelen istenç; ikincisi ise bedenimizi bir şekilde hareket ettirmemize yönelen istençtir.¹⁰ Descartes duyguları ruhun eylemleri kategorisinde değil de, ruhun tutkuları kategorisinde sınıflandırır; çünkü duyguların ortaya çıkışında ruh etkin değil, edilgen bir rol üstlenir. Fakat duyguları "tutkular" sınıfında ele alması Descartes'ın duyguları sıradan duyumlardan veya algulardan ayırmayı başardığı, diğer bir deyişle duyguların 'ayırt edici özelliğini' belirlediği anlamına gelmez. Çünkü, Descartes'a göre, tüm sıradan duyumlar da edilgen tutkulardır.

⁶ René Descartes, *The Passions of the Soul*, Indianapolis: Hackett Publishing Company, 1989, madde 10, ss. 23-24.

⁷ John Conttingham, *Descartes Sözlüğü*, Çeviren: Bülent Gözkân, Necati Ilgıçoğlu, Ayhan Çitil, Aliye Kovanlıkaya, İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1996, s. 52.

⁸ Descartes'a göre ruh bedendeki hareketlerin tümünün nedeni değildir. Ruh ve beden arasındaki ilişki beynin merkezinde konumlandırılmış epifiz bezi aracılığıyla sağlanır. Farklı bilinç durumları dışardan gelen uyarıcının bezde yarattığı değişimlere uygun olarak ortaya çıkar, gelen uyarıcılar epifiz bezini etkileyerek 'hayvansal ruhların' hareket tarzını değiştirir ve böylece çeşitli eylemlere neden olurlar.

⁹ Descartes, 1989, madde 17, s. 28.

¹⁰ A.g.e., madde 18, s. 28.

Descartes, duyguların algılar olduğunda ve çeşitli duygulara eşlik eden belirli fizyolojik değişimleri bu alguların nedeni olduğunda ısrar eder. Onun duygu anlayışını daha iyi bir şekilde ortaya koymak için öncelikle bu algularla neyi kastettiğini anlamak gerekir. Descartes'a göre üç tür algı vardır. Birincisi bizim dışımızdaki nesnelere ilişkin algılardır. Çan sesini veya tren düdüğünü duyma, bir sokak lambasının ışığının yandığını görme durumunda söz konusu olan algılar bu türden algılardır. İkincisi bedene ilişkin algılardır. Açlık ve susuzluk durumlarındaki algılar ikinci tür algılar kategorisine girer. Üçüncü tür algılar ise ruhumuza ilişkindir. Descartes'ın ruhun tutkuları olarak açıklamaya çalıştığı algılar bu tür algılardır.¹¹ Bu algılar "[hayvansal] ruhların bazı hareketleri tarafından neden olunan, korunan ve güçlendirilen" algılardır.¹²

Descartes'ın duygu açıklaması altı temel duygu türünü varsayar: Merak, sevgi, nefret, arzu, sevinç ve üzüntü (wonder, love, hatred, desire, joy, sadness). Diğer tüm duygular bu altı duygunun bazılarının bileşimi veya türüdür.¹³ Örneğin, kızgınlık (anger) nefretin bir türüdür.¹⁴ Şükran (gratitude) sevginin bir türüdür.¹⁵ Acıma duygusu (pity) ise sevgiyle karışmış üzüntünün bir türüdür.¹⁶ *Ruhun Tutkuları*'nın büyük bir bölümü bu altı temel duygunun ayrıntılı incelemesine; bedendeki fizyolojik nedenlerinin ve etkilerinin neler olduğu konusu ile onları hissetmenin neye benzediğinin açıklamasına; tüm diğer duyguların bu altı temel duygu yoluyla nasıl açıklanabileceğine ayrılmıştır.

Descartes sadece duyguların sınıflandırmasını yapmamış onların nedenini de açıklamıştır. Yabancı ve korkunç bir hayvan silüetinin yaklaşmakta olduğunu düşünün.

Eğer bu şekil garip ve oldukça korkutucuysa, yani, bedene önceden zarar vermiş şeylerle yakın bir benzerlik taşıyorsa, ruhta bir endişe duygusu uyandırır. Bunun sonucu olarak bedenin farklı yapılarına veya ruhun dayanıklılığına göre, ortada olan imgenin benzerlik taşıdığı zararlı şeylere karşı savunma yaparak veya savaşarak daha önceden kendini koruyup koruyamadığına göre soğukkanlılık veya korku ve terör duygusu uyandırır. Çünkü bu bazı insanlarda beyni öyle etkiler ki imgeden yansıyan ve böylece [epifiz] bezinde biçimlenen ruhlar koşarak kaçmak için arkaya dönmeye ve ayakları hareket ettirmeye yardım eden sınırların içine kısmen akar ve kalbin deliklerini genişleten veya daraltan veya kanın (kalbe) gönderildiği diğer bölümleri uyaran sınırlara kısmen akar. Normal olmayan biçimde burada yoğunlaşan kan korku duygusunu oluşturmaya ve güçlendirmeye müsait olan beyne gönderir. ... Bu [hayvansal] ruhlar basitçe bu gözeneklerden geçerek ruha bu duyguyu hissettirmek için doğal olarak tesis edilmiş bu bezde [epifiz] belirli bir hareket uyandırır. Bu gözenekler esasen kalp deliklerini daraltan veya genişleten küçük sınırlara karşılık geldiğinden ruha duyguyu aslen kalpteymiş gibi hissettirirler.¹⁷

¹¹ A.g.e., madde 25, s. 32.

¹² A. g. e., madde 27, s. 34.

¹³ A.g.e., madde 69, s. 56.

¹⁴ A.g.e., madde 199, s. 125.

¹⁵ A.g.e., madde 193, s. 123.

¹⁶ A.g.e., madde 185, s. 119.

¹⁷ A.g.e., madde 36, s. 38.

Yukarıdaki paragraftan ve *Ruhun Tutkuları*'ndaki diğer açıklamalardan anlaşılacağı üzere, Descartes duyguları salt 'bilışselci' bir tavırla değil de, bir 'fizikalist' gibi ele alır. Gerçekten de Descartes amacının "tutkuları bir söylevci veya bir ahlak felsefecisi gibi değil de, sadece bir fizikçi gibi" açıklamak olduğunu söyler.¹⁸ Ancak, belirtmek gerekir ki, Descartes'ın fizyolojik duygu açıklaması onun katı rasyonalist metafiziğiyle çelişir. Genel olarak duyguların anlaşılması "akıl ve deneyimim karışımını" gerektirirken, onun duygu açıklaması zihinsel nedensellikten ziyade salt fizyolojik bir nedenselliği içerir.¹⁹

Yukarıdaki açıklamalardan da çıkarılacağı üzere, Descartes'ın fizyolojik duygu açıklaması şu şekilde formüle edilebilir:

Dışsal bir nesnenin eylemi→nesnenin imgesi→bedensel/fizyolojik değişim→DUYGU

Örnekleme gerekirse:

Yaklaşan bir ayı görme→Ayının tehlikeli olduğu imgesinin oluşması→ terleme ve titreme→KORKU

Ruhun Tutkuları'nda Descartes'ın tüm çabası her bir duygunun kökeninin nedensel açıklamasını vermektir. Ona göre duyguların doğasının doğru anlaşılması ve onların yakın nedenin bulunması insan fizyolojisinin doğru anlaşılmasına bağlıdır. Çünkü duyguları "var kılan ve onları güçlendiren" şey, hayvansal ruhların kalpteki, kandaki ve sinir sistemindeki bazı belirli hareketleridir.²⁰ Ruhun tutkuları olarak duygular hayvansal ruhların hareketlerinin neden olduğu algılardır.

Duygular motive etme güçleri bakımından önemlidirler: Descartes'a göre

İnsandaki tutkuların [duyguların] en önemli etkisi onların ruhlarını bedenlerini hazırladıkları şeyleri istemeye teşvik eder ve hazırlarlar. Bu yüzden korkunun duyumu onu kaçmaya, soğukkanlılığın duyumu onu dövüşmeye teşvik eder.²¹

Duygular doğanın bize yararlı olduğunu söylediği şeyleri istemeye ve bu istençte ısrar etmeye hazırlarlar; tamda aynı şekilde onlara neden olan [hayvansal] ruhların rahatsızlığının bedeni bu şeylerin gerçekleştirilmesine hazırladığı gibi.²²

Her bir duygu kandaki "hayvansal ruhların" eylemlerinin bedensel veya fizyolojik değişimlerin öznel farkındalığıdır. Örneğin, korku kalp sıkışmasının, kalp atışı hızının artmasının, terlemenin ve bunlar gibi fizyolojik değişimlerin öznel farkındalığı olacaktır. Görüldüğü gibi Descartes'ın duygu kuramında duygu zorunlu olarak 'işsel' bir durum olarak öznenin özel deneyiminde ortaya çıkan bir durumdur.

Her ne kadar duyguları bir "fizikçi" gibi açıklamayı amaç edinse de Descartes'ın duygu açıklamasının ahlaki ve eğitimsel boyutu da vardır. Stoahların aksine,

¹⁸ A.g.e., s.17.

¹⁹ A.g.e., s. viii.

²⁰ A.g.e., madde 46, s. 44. Descartes insan duygularının merkezini de kendinden öncekilerden farklı açıklar. Aristoteles'ten itibaren duyguların merkezi olarak "kalp" gösterilirken, Descartes bu merkezin "beyin epifizi" olduğunu söyler.

²¹ A.g.e., madde 40, ss. 40-41.

²² A.g.e., madde 52, ss. 51-52.

Descartes'a göre duygular insan doğasının bastırılacak bir yanı değildirler. Uygun bir şekilde yönlendirilirlerse duygular insan gelişiminin temel harçlarından biri olurlar.

Ruhun kendisi hazlara sahip olabilir. Ancak ona ve bedene ait olanlara gelince onlar tamamen tutkulara bağlıdır, öyle ki tutkuların harekete geçirebileceği insanlar bu hayatta en tatlılığı tatmaya en yeterli insanlardır. Tutkuların nasıl kullanılacağını bilmediklerinde ve talih onlara karşı olduğunda [bu insanların] onda en acıyı keşfedecekleri doğrudur. Ancak bilgelik her şeyin ötesinde burada yararlıdır: [Bilgelik] kendimizi [tutkuların] hâkimi olmakla sınırlandırmayı ve onları, neden olabilecekleri kötülükleri katlanabilir kılacak ve hatta onların tümünden sevinç bile duyacağımız bir yetenekle onları [tutkuları] denetim altına almayı bize öğretir.²³

Descartes'a göre duygular uygun alışkanlıkların kazanılması yoluyla kontrol altına alınabilir ve yönlendirilebilirler. Mekanik bedenın yasalarıyla işleyen duygular ruhun tam kontrolünde olmasalar da dolaylı yoldan onları kontrol etmek öğrenilebilir ve öğrenilmelidir. Özetlemek gerekirse, Descartes'ın fizyolojik duygu açıklamasına göre duygular "açık bilişten" ayrılan ve yargıyı bulanık hale getiren algılardır. Her ne kadar rahatsız edici ve kargaşa yaratıcı tutkular olsalar da duygular akıl ve bilgelik yoluyla kontrol edilebilirler.

Birçok araştırmacının da belirttiği gibi, Descartes'ın duyguları açıklama ve formüle etme girişimi psikolojiyi deneysel bir bilim yapma girişimlerine önemli bir temel teşkil eder.²⁴ Onun açıklamaları genel olarak tüm çağdaş duygu kuramları için, özel olarak da James'in duyuşsal duygu kuramı için bir alt yapı hazırlar. Aşağıdaki bölümde James'in duygu kuramının ayrıntılı bir resmini çizerek onun Descartesçı duygu kuramına nasıl bir eleştiri getirdiğini göstermeye çalışacağım.

3. William James'in Duygu Açıklaması

20. yüzyılın başlarında psikolojiyi bağımsız bir bilim yapma çabasında olan James ve arkadaşlarının çalışmalarıyla birlikte birçok felsefeci duygularla ilgili sorulara açık ve seçik yanıtlar vermek için sistematik duygu açıklamaları vermeye başlamışlardı. 'Duygu Nedir?' adlı makalesinde James kendi duygu açıklamasına 'sağduyu' duygu görüşünü eleştirerek başlar:

Bazı olguların zihinsel algısının duygu olarak adlandırılan zihinsel duyuyu uyandırması ve daha sonra ortaya çıkan durumun bedensel ifadeye neden olması standart duygular hakkındaki doğal düşünme şeklimizdir. ...Sağduyu, servetimizi kaybettiğimizi, üzüldüğümüzü ve ağladığımızı söyler; bir ayıyla karşılaşır, korkar ve koşarak kaçarız; bir rakibimiz tarafından hakarete uğrarız, kızarız ve vururuz.²⁵

James'in eleştirdiği 'sağduyu' duygu görüşü iki ön-kabul içerir. Birincisi, bu görüş duyguyu salt bir zihin durumu olarak alır. Buna göre, bir zihin durumu olarak duygu ilişkili olduğu fizyolojik/bedensel değişimin veya eylemin başlatıcısıdır. Örneğin, bir ayıyla karşılaştığımızda korkarız ve koşarak kaçarız. Bu örnekte bir zihin durumu

²³ A.g.e., madde 212, s. 135.

²⁴ Anthony Kenny, *Action, Emotion and Will*, London: Routledge and Kegan Paul, 1963, s. 16.

²⁵ William James, "What is an Emotion?", *Mind*, 9, 34, 1884, ss.188-205.

olarak 'korkma' korkarak kaçma eyleminin nedenidir. İkincisi, bu görüş herhangi bir fizyolojik/bedensel bir değişim olmadan bir duygunun olabilirliğini kabul eder. Buna göre, ayıyla karşılaştığımızda korkarız ama yine de koşarak kaçmayabiliriz. Diğer bir değişle, bir zihin durumu olarak korkma her zaman kaçma eylemine neden olmaz. James 'sağduyu' duygu görüşünün içerdiği nedensel sıralama düzeninin doğru olmadığını iddia eder. Çünkü ona göre, sadece fizyolojik/bedensel değişim güdüleyici sebep olabilir. Ağladığımız için kendimizi üzgün hissederiz, birisine vurduğumuz için kızgın oluruz, titredığımız için korkarız.²⁶ Kendi formülleştirmesiyle ifade etmek gerekirse, James'e göre nedensel sıralama açısından doğru duygu betimlemesi şöyledir:

Uyaran olgunun ALGISINI doğrudan izleyen bedensel değişimler ve ortaya çıktıklarında bu aynı değişimleri duyduğumuz duyguDUR.²⁷

James adı geçen fizyolojik/bedensel değişimlerin nedensel önceliğinden duygunun sadece fizyolojik değişimin bilinci olduğu sonucunu çıkarır. Duygular, beynin "motor ve duyum merkezlerinde ortaya çıkan işleyişlere karşılık gelir" diyerek duyguların fizyolojik beyin fonksiyonlarına ontolojik indirgemesini yapar.²⁸ James'e göre duygusal-beyin fonksiyonları "sadece sıradan beyin işlevlerine benzemezler, gerçekte çeşitli şekillerde bağlanmış bu çeşit işlevlerden başka hiçbir şey değildirler."²⁹ Görüleceği üzere, James duyguları sıradan beyin fonksiyonlarıyla aynı statüde görerek duyguların fizyolojik bir açıklamasını vermiştir. Bu açıklama onun 'sağduyu' duygu görüşünün birinci varsayımına, yani duyguların salt zihinsel durumlar olduğu iddiasına, açık bir karşı çıkışı ifade eder.

Belirtmek gerekir ki, James ve Descartes duyguların salt zihinsel durumlar olduğu fikrini reddetmeleri konusunda aynı görüşte olmalarına karşın duyguların fizyolojik açıklaması konusunda farklı düşünürler. Her iki düşünürü göre duygu bir çeşit algıdır. Ancak, Descartes'ın modelinde beyinde özel belirli bir duygu merkezi vardır -epifiz bezi. James'in açıklamasında ise böyle belirli bir merkez yoktur. James duyguları genel olarak beynin motor ve duyum merkezinde ortaya çıkan işlevlere indirgemıştır.

Daha önce de belirttiğim gibi James 'sağduyu' duygu görüşünün ikinci varsayımına karşı fiziksel değişimler olmadan hiçbir duygunun varlığının olamayacağı görüşünü savunur. James "gözyaşı, hıçkırık, kalp sıkışıklığı, göğüs ağrısı olmadan kederi düşünebilir miyiz?" diye sorar ve şu şekilde cevap verir:

Güçlü bir duygu tasavvur edip sonra karakteristik fiziksel belirtilerinin tüm hislerini onun bilincinden soyutlamaya çalışırsak geride hiçbir şeyin kalmadığını; duygunun yapılandırabileceği hiçbir "zihin-maddesi"nin olmadığını keşfederiz. Geriye kalan sadece zihinsel algının soğuk ve tarafsız durumudur.³⁰

Kısaca James tüm belirgin fiziksel ifadeleri keder duygusundan soyutladığımızda keder duygusundan geriye keder duygusu olarak adlandırabileceğimiz bir şey

²⁶ A. g. e., s.190.

²⁷ A. g. e., ss. 189-190.

²⁸ A. g. e., s. 188.

²⁹ A.g. e., s. 188.

³⁰ A. g. e., s. 193.

kalmayacağını ifade eder. Böyle bir soyutlama mümkün olsaydı, adı geçen duygu “biçimde saf, şekilde bilişsel, sönük, renksiz, duygusal sıcaklıktan mahrum” bir şey olurdu. Yani “zihinsel algının soğuk ve tarafsız” bir durumu olurdu.³¹ Görüldüğü gibi James, fizyolojik değişimlere göndermede bulunmadan bir duygu kuramının düşünülemeyeceği fikrinde ısrar eder ve böylece ‘sağduyu’ duygu görüşünü reddeder.

James’in duygu kuramı çağdaşlarından başlamak üzere birçok eleştiri almıştır. Onun “Duygu Nedir” çalışmasının yayınlanmasından altı yıl sonra, 1890’da, Worcester, şu eleştiriyi ileri sürer: James’in kuramı

bir köpeğin kokusunu aldığında kör kedi yavrularının “tıslaması” veya kırmızı bir kumaş gördüğünde bir boğanın öfkesi veya yüksek ve beklenmedik bir gürültüde deneyimlediğimiz ürkme hissi gibi durumların daha fazla açıklaması olmadan, yeterli olabilirdi, eğer sonrakiler bir duygu olarak adlandırılabilirdi.³²

Worcester’a göre ne kaçarak koşma, ne de korku duygusundaki herhangi diğer bedensel değişimler bir ayı görmenin zorunlu sonucudur. Ayının bize zarar vereceği düşüncesi veya inancı olmadan ayıdan kaçma eylemi olmaz. Bir ayıyı görme sonucunda ortaya çıkan bedensel değişimlerin algısına sahip olduğumuzdan değil, ancak ayının *benim için* tehlikeli olduğu *inancına* sahip olduğumuz için korku hissederiz. Zincirlenmiş bir ayı çoğu insana korku salmadığı gibi, silahlı bir avcıya avlanma hazzı da vermez. Worcester bu örnekle bilişselliğin duygularda oynadığı rolü vurgular. Buna göre, korku duygusunun nedeninin bedensel değişimler değil, belirli zihinsel durumlardır.

Benzer şekilde, James’in diğer bir çağdaşı olan Irons ise bedensel değişimlerin önce geldiğini ve duygunun sadece bedensel değişimlerin bilinci olduğunu kabul edersek, duygu ve onun nesnesi (nedeni) arasında bir ayırım yapamayacağımızı iddia eder. Irons bedensel hissin önceliğinin doğrudan kanıtlanamaz olduğunu ve tüm kanıtama girişimlerinin de zihinsel işlevlerin önceliğini kanıtlayacağını iddia eder.³³ Örneğin, müzik dinlerken duygusal heyecan ve değişimlere aynı derecede sahip olabiliriz. Yine de sonuncunun önekinde önceliği olduğu iddiasını doğrulayamayız.

Birçok duygu kuramcısına göre James duygunun zihinsel veya bilişsel yönünü unutmakla kalmamış aynı zamanda duygulardaki nedensel sıralamayı da yanlış tanımlamıştır. Tartışmaya açıklık getirmek ve James ve eleştirmenlerine karşı adil olmak için James’in duygu açıklamasındaki “özdeşlik savı” ve “nedensel sıralama” arasında bir ayırım yapmanın zorunlu olduğunu düşünüyorum. Özdeşlik savına göre, James herhangi bir duygu durumunda bir zihin durumu olarak ortaya çıkanın onun fiziksel durumuyla “bir ve aynı şey” olduğunu söyler. Nedensel sıralama görüşüne göre, bir duygu durumunun zihinsel ve fiziksel durumları özdeş olduklarından, onlar arasında nedensel bir sıralama veya öncelik söz konusu olamaz. Kızgınlık hissettiğimizde benim kızgınlığının zihinsel durumu bedenimde ortaya çıkan fiziksel

³¹ A. g. e., s. 193.

³² W. L. Worcester, “Observations on Some Points in James’ Psychology”, *The Monist*, 3, 1893, s. 287.

³³ D. Irons, “Prof. James’ Theory of Emotion”, *Mind*, 3, 1894, s. 79

duruma özdeşdir. Ancak, 'Bir duygu durumunda fiziksel ve zihinsel durumlar özdeş midir?' sorusu 'Benim duyguma ne neden oldu?' sorusundan ayrı bir sorudur. Nedensellik sorunu göz önüne alındığında James tabii ki bazı tür inançların bazı duygularla nedensel olarak ilişkili olduğunu kabul edecektir. Benim yorumuma göre James bu ilişkiyi kabul etmektedir.

İkinci soruyu yanıtlamak için James'in duygu tanımına yeniden bakalım:

Uyaran olgunun ALGISİNİ doğrudan izleyen bedensel değişimler ve ortaya çıktıklarında bu aynı değişimleri duyduğumuz duyguDUR.³⁴

James'in tanımına getirilen eleştiri inançlar veya bilişsel durumlar olmadan duygunun olamayacağı eleştirisidir. Ayı gördüğümde korkarım çünkü onun tehlikeli olduğuna inanıyorum. Böyle bir inanç olmadan ayı görmeyle ilişkili olarak hiçbir korku duygusu ortaya çıkmayacaktır. Bu eleştiri bir açıdan doğrudur, çünkü belli bir durumun algısı bazı tür inançları gerektirdiği bir gerçektir. James'in duygu tanımında bedensel değişimin nedeni uyaran olgunun algısıdır. Bu alguların çeşitli inançlar, yargılar veya düşüncelerle nedensel bir ilişkisi olmadığını söylemek imkânsızdır ve James de duygu açıklamasını verirken böyle bir iddiada bulunmaz. James'in açıklamasında bunlar sadece duyguların uzak nedeni olabilirler. Duyguların yakın nedenleri James'in duygu tanımında açıkça ortaya koyduğu gibi bedensel değişimler ve bunların öznel farkındalığıdır. Lyons'un da belirttiği gibi, James'in açıklamasında "duygular sadece içsel bedensel duyumlardır, yani, alguların neden olduğu hisler veya fizyolojik alguların neden olduğu öznel duyumsal yönleridir."³⁵ Buna göre James'in duygu açıklaması daha açık bir biçimde şu şekilde formüle edilebilir:

Uyaran olgunun algısı → Bedensel/fizyolojik değişim=DUYUŞ (Uyaran olgunun öznel algısı)

Örnekleme gerekirse:

Bir ayıyı tehlikeli bir şey olarak görme → Belli bedensel/fizyolojik değişimler (titreme, terleme vb)= KORKU

James'in duygularda inançların veya yarguların rolünü tamamen göz ardı ettiğini iddia edenler yukarıdaki formülde koşullu öncüle verilen nedensellik rolünü görmekte başarısızdırlar. Uyaran olgunun algısı zihinsel veya bilişsel bir durumdur ve korkuya nedensel olarak ilişkilidir.

James'in duygu kuramındaki sorun ne onun duygularda bilişin veya inançların rolünü göz ardı etmesi ne de duygularda bilişin veya inançların rolünü basitleştirmesidir. Sorunun onun kuramının yanıltıcı bir nedensellik açıklaması içermesinden veya duyguların bilişsel yönlerini açıklamada başarısız olmasından kaynaklandığını da sanmıyorum. James'in kuramındaki can alıcı sorun şudur: Duygular tamamen bedensel/fizyolojik duyularla özdeşleştirildiğinde tek tek duyguları birbirinden ayırt etmek güçleşir. Diğer bir değişle bu kuram duyguların ayırt edici özelliklerini belirlemede, duyguların 'bireyleşimini' açıklamada başarısızdır.

³⁴ James, 1884, ss. 189-190.

³⁵ Lyons, 1980, s.14.

Duyguların doğası üstüne son dönemde yapılan tartışmalar duyguların 'doğal bir tür' yapılandırmadığı gerçeğini açıkça ortaya koyar.³⁶ İddia şudur: Aynı türde bir bedensel değişim farklı duygu durumlarında deneyimlenebilir. Örneğin, hem kızgınken hem de utandığımda yüzümde yanma hissiye sahip olabilirim. Bu noktada James'in duyguları bedensel değişimlerle değil de, bedensel değişimlerin algıları, öznel hisleri veya duyumlarıyla tanımladığı hatırlatılabilir: "[H]er ne olursa olsun bedensel değişimlerin her biri ortaya çıktığında şiddetli veya örtük bir şekilde *duyumsanır*."³⁷ Yukarıda belirttiğim aynı karşı çıkış tekrar ortaya konabilir çünkü aynı bedensel değişimler farklı türlerdeki duygularda (kızdığında ve utandığımda) ve aynı tür duyguda (geçen hafta hissettiğim kızgınlık ve bugün hissettiğim kızgınlık) *duyumsanabilir*. Worcester'ın da iddia ettiği gibi temel duygular çok değişik boyutta ve oranda hissedilirler. Bu anlamda James'in duygu açıklaması 'birinin cep mendilini kaybetme korkusu' ve 'birinin servetini kaybetme korkusu' arasında neyin esasen fark yarattığının yeterli bir açıklamasını veremez.³⁸ Walter Cannon'un duygular üstüne deneysel çalışmaları yukarıda belirttiğim karşı çıkışı destekler: "Aynı iç organsal değişimler oldukça farklı duygu durumlarında ve duygu durumu olmayan durumlarda ortaya çıkar."³⁹ Eğer aynı tür bedensel/fizyolojik değişimler farklı duygu durumlarında duyumsanıyorsa ve de aynı duyguda farklı derecelerde duyumsanıyorsa tek tek duyguları birbirlerinden nasıl ayırt edebiliriz?

Yapılan bazı çağdaş deneysel çalışmalar da duyguların 'bireyleşimi' fikrini desteklerler. Stanley Schachter ve Jerome Singer duyguların doğası üstüne yaptıkları deneysel çalışmada bir duygunun farkındalığının fiziksel bir durumun farkındalığından daha fazla bir şey olduğunu göstermişlerdir. Bu iki araştırmacı duyguların bedensel duyumları veya fiziksel uyarılmaları içerdiği konusunda James'le aynı fikirde olsalar da duyguların bilişsel bir "etiketleme" eylemi olduğu görüşünde ısrar ederler. Yani, bir duygu sadece nedensellik aşamasında değil, aynı zamanda onun içeriğinde de "uygun bir biliş ve bir fiziksel uyarım durumunun birleşik işlevi"dir.⁴⁰ Tam da bu "bileşik işlevlilik" durumu her bir duygunun 'bireyleşimiyle' neyin ifade edildiğini açıklar. Her bir duygu farklı durum, zaman ve mekânda, bilişsel, duyuşsal, fiziksel ve niyetsel olarak farklı bileşik işlevler sonucu ortaya çıkması nedeniyle kendi ayırıcı özelliğine sahiptir. Bu ayırıcı özelliğe sahip olma duygunun 'bireyleşimini' ortaya koyar.

James, bir duyguyu "duyuşsuz bilişle" açıklayamayacağımızı iddia ederken haklıdır.⁴¹ Duygular "tüm bedensel duyuşlardan ayrılmış" olarak düşünülemez.⁴² Onun vardığı sonuç, yani, bedensel veya fizyolojik deneyimler olmadan her duygu

³⁶ A. O. Rorty, "Explaining Emotions", *Philosophy*, 75, 1978, s. 141.

³⁷ James, 1884, s. 192.

³⁸ Worcester, 1893, s. 288.

³⁹ Walter B. Cannon, *Bodily Changes In Pain, Hunger, Fear and Rage: An Account of Recent Researches Into The Function of Emotional Excitement*, Maryland: McGrath Publishing Company, 1970, s. 351.

⁴⁰ Stanley Schachter and Jerome E. Singer, "Cognition, Social, and Physiological Determinants of Emotional State", *Psychological Review*, 69, no. 5, 1962, s. 382.

⁴¹ James, 1884, s. 194.

⁴² A.g. e., s. 194.

“dönüp aynı hikâyeyi anlatır” sonucu da doğrudur.⁴³ Ancak bunun karşıt iddiası da doğrudur. Yani, inanç ve bilişsellik olmadan her bir duygu aynı hikâyeyi anlatır. Duyguların ayrıncı özellikleri ve bireyleşimleri sadece bedensel ve fizyolojik değişimlere bakılarak açıklanamaz. Bilişler (inançlar, yargılar, düşünceler vb.) tek tek duyguları birbirinden ayırt etmede ve onları bireyleştirmede başrolü oynarlar.

Gerçekten de James’in duyguları bedensel/fizyolojik değişimlerin duyularıyla özdeşleştirerek duyguların niyetselliğini göz ardı ettiği ve duyguların doğasını yanlış tanıttığı görüşü birçok eleştirmenin dile getirdiği bir görüştür. Örneğin, Irons’a göre, James duyguları açıklarken ruhsal elementi (psyche) bir kenara bırakır ve böylece hissin öznel elementini içermeyen ancak sadece ‘saf fiziksel’ bir ‘duyuşsal duygu kuramı’ verir. Ona göre James’in kuramı yaşamın bütünlüğü yanı sıra, bilinçli öznenin bütünlüğünün reddini içeren fizyolojik nedensellik veya ‘beyin nedenselliği kuramıdır’ (a theory of brain causation).⁴⁴ Irons, James’e yönelttiği temel eleştirisini şu şekilde özetler:

Terörün bir nesnesini gördüğümde kaçınılmaz bir şekilde irkilir, titrer veya kaçarım. Ancak korkmadıysam nesne bir terör nesnesi olmaz. Diğer bir değişle, fiziksel etkileri belirleyen sadece nesne değildir, nesneye karşı hissedilen öznel duyustur. Nesneyi bir terör nesnesi kılan budur, bizi irkilten veya titreten ruhsal elementtir. ...Bir duygu sınıflaması nesnel olan bir şey değildir, büyük oranda her bir özne bu açıdan kendi için sınıflandırır ve burada bile zaman ve durum değişiklik yaratır ve sürekliliği imkânsız kılar.⁴⁵

Irons, James’in bedensel değişimler olmadan duygusal sıcaklığın olamayacağı ve nesnenin algısının tamamen bilişsel olacağı iddiasına katılır. Ancak, Irons’ın açıkça belirttiği gibi sadece bedensel değişimlerle duygusal sıcaklık hiçbir şekilde açıklanamaz. Irons bir duygunun bir bedensel duyum değil, ancak “nesneye karşı duyulan duyuş” olduğunu söyler.

Niyetsellik sorunu açısından ele alındığında James’in kuramının sadece duyguların doğasını açıklamada değil, aynı zamanda çağdaş duygu kuramları için oldukça önemli olan bir ayrımı, anlık (episodik), eğilimsel (dispositional) ve art alan (background) duygular arasındaki ayrımı göz ardı eder. Çünkü bu duyguların ayrımı onların nesnelere bakılarak yapılır. Örneğin, bir duygunun anlık kullanımı gerçek bir duygu durumunu ifade ederken, eğilimsel kullanımı gerçek bir duygu durumuna girme eğilimine veya yatkınlığı ifade eder. Öfke hem anlık hem de eğilimsel duyguyu ifade edebilir. “Babam onun arabasını aldığı için bana öfkeleni” dediğimde, bu babamın onun ses tonundan, yüzünün kızarıklığından ve diğer bedensel ifadelerinden açıkça belli olan gerçek bir öfke durumunda olduğu anlamına gelir. Burada öfkenin anlık durumu söz konusudur. Ancak “Babam öfkeli bir adamdır” dediğimde, bu kullanım eğilimsel kullanımdır. Bebeğini uzun zaman önce kaybetmiş bir annenin ‘keder’ duygusu art alan duygudur. Bu duygu, annenin yaşamında zaman zaman hatırlanıp

⁴³ A. g. e., s. 194.

⁴⁴ Irons, 1894, s. 92.

⁴⁵ A. g. e., s. 84.

hissedilen, zaman zaman da unutulmuş bir duygu olarak her zaman var olan bir duygudur. James'in duygu kuramı sadece anlık duyguların açıklamasını kapsar, eğilimsel ve art alan duyguların açıklamasını veremez. Bu yüzüyle de sınırlı bir duygu açıklamasıdır.

4. Sonuç

Birçok çağdaş duygu kuramcısı duyguyu fiziksel duyumsamalar yoluyla tanımladığı için James'in kuramını Kartezyen duygu kuramı geleneği içinde değerlendirir.⁴⁶ Solomon ve Calhoun'nun yaptıkları gibi Descartes'in ve James'in kuramlarını aynı kategoride değerlendirmek bir bakıma doğru bir yaklaşımdır. Çünkü duygu açıklamalarını verirken her iki felsefeci de temelde benzer yaklaşımlar sergilemişlerdir. Şimdiye kadar bu yaklaşımları ayrıntılı bir şekilde açıklamaya çalıştım. Yine de bu yaklaşımların bazılarını kısaca yeniden sıralamak bu iki kuramın neden aynı kategoride değerlendirildiğini daha iyi görmemizi sağlar. Her iki açıklamada da duygu, duyusun öznel farkındalığıdır. Bir duygu salt zihinsel bir durum değildir. Fizyolojik/bedensel değişim ve rahatsızlıklar duygunun varlığı için zorunludur. Her iki açıklamada duyguların beyindeki yeri tanımlanmıştır. James için beyinin motor ve duyum merkezi, Descartes için epifiz bezi. Dahası, sadece anlık duyguları içerdiklerinden her iki açıklama kapsamlı bir duygu açıklaması değil, ancak sınırlı bir açıklamadır.

Ancak her iki açıklamayı da aynı kategoride değerlendirenler iki kuram arasındaki temel ayrımı göz ardı ederler. Bu makalede bu temel ayrımı öncelikle iki felsefecinin de duygu anlayışlarını formüle ederek göstermeye çalıştım. Bu formüllere tekrar dönecek olursak:

Descartes'in duygu formülü:

Dışsal bir nesnenin eylemi → nesnenin imgesi → bedensel/fizyolojik değişim → DUYGU

James'in duygu formülü:

Uyaran olgunun algısı → Bedensel/fizyolojik değişim = DUYUŞ (Uyaran olgunun öznel algısı)

Descartes'in duygu kuramı tamamen onun ikici görüşüne dayanır. Bu kuramda duygunun fiziksel ve zihinsel durumları ontolojik olarak birbirlerinden ayrı olmalarına karşın duygu zihinsel durum ve fiziksel durum arasındaki nedensel etkileşimin sonucu ortaya çıkar. Bu etkileşimde nedensel sıralama önemlidir. Duygular bir taraftan hayvansal ruhların hareketleridir (yani fizikseldirler), diğer taraftan algılardır (yani zihinseldirler) ve hayvansal ruhların hareketleri (fiziksel olan) algıya (zihinsel olana) neden olur. Descartes'in duygu açıklamasındaki bu nedensellik sorunu aslında onun zihin felsefesinin genel sorunundan yani zihin-beden sorunundan başka bir sorun değildir. Ancak James'in duygu kuramı zihin-beden sorununun getirdiği nedensel öncelik sorununa maruz değildir. Çünkü James'e göre bir duygu durumunun zihinsel ve fiziksel durumları özdeş olduğundan onlar arasında nedensel bir sıralama ve öncelik

⁴⁶ Solomon ve Calhoun, 1984, s. 126.

söz konusu değildir. James, özdeşlik ilkesiyle Descartes'ın kuramındaki sorunu düzeltmeye çalışır. Descartes ve James'in açıklamalarındaki bu ayrımı görmeden Solomon ve Calhoun'un yaptıkları gibi onların açıklamalarını 'fizyolojik duygu kuramı' başlığı altında değerlendirip her ikisinin de aynı türden nedensel bir çözümlemeyi zorunlu kıldığını iddia etmek James'in Descartes'in duygu kuramına yaptığı temel eleştiriyi göz ardı etmektir.

ABSTRACT

This paper examines similarities and differences between 'feeling theory of emotion' presented by William James in his work "What is an Emotion?" and 'physiological theory of emotion' developed by Descartes in the *Passions of The Soul*. Since James' theory identifies an emotion in terms of physical sensations, many contemporary interpreters take it as a Cartesian feeling theory. Descartes' theory of emotion depends exclusively on his dualist view. However, James' theory is not subject to the causal priority problem because James holds that the mental and physical states of an emotion are identical and thus there is no problem of causal sequence and priority among them.

Key Words: Descartes, William James, emotion, physiological theory of emotion, feeling theory of emotion.